

Дробаха Л.В.
к.філол.н, доцент к-ри германської
і слов'янської філології ВДПУ
імені Михайла Коцюбинського

Семантичне варіювання німецьких, англійських та французьких запозичень в українській мові

*Роботу виконано на кафедрі германської
і слов'янської філології ВДПУ ім. Михайла
Коцюбинського*

У статті розглядаються питання, пов'язані з вживанням в українській мові запозичень з німецької, англійської та французької мов. Шляхом зіставлення виявлено, що під час запозичення семантика слів може набувати переосмислення в іншій мові і відображати національне світобачення.

Ключові слова: запозичення, семантика, національне світобачення.

Дробаха Л.В. Семантическое варьирование немецких, английских и французских заимствований в украинском языке. Стаття розглядає питання, пов'язані з використанням в українській мові запозичень з німецької, англійської та французької мов. Шляхом зіставлення виявлено, що при запозиченні семантика слів може бути переосмислена в іншій мові і відображати національне світобачення.

Ключевые слова: заимствование, семантика, национальное мировосприятие.

L.V. Drobakha Semantic variation of German, English and French loanwords in Ukrainian. The article deals with the questions of usage of German, English and French loanwords in Ukrainian. There has been found through the help of the contrastive - comparative method of investigation that in the course of adoption word's semantics can be reinterpreted in other language and can reflect the national conception of the world.

Key words: loanword, semantics, the national conception of the world.

Постановка наукової проблеми та її значення. Безперервний розвиток суспільства та зростаючий рівень його досягнень у різних галузях діяльності знаходять своє відповідне відображення в мові. Коли в певній мові бракує назви того або іншого предмета чи явища навколишнього середовища, відбувається процес запозичення конкретного слова. Прихильники пуризму заперечують необхідність запозичення і пропагують очищення лексичного складу від іншомовних слів, оскільки вбачають в цьому втрату самобутності культури й національної мови. Як зазначає П. Селігей, в Україні були

практики пуризму (словникарі), але не було теоретиків, які обґрунтували б його доцільність. На противагу іншим європейським мовам у східно-слов'янських мовах пуризм виявився досить обмежено. Утім, найголовніший урок з нашого пуристичного досвіду все ж оптимістичний: він довів багаті потенційні можливості української мови для розбудови власної термінології [6, 66].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інтернаціоналізми, як і будь-які явища сфери міжмовної спільності, є невід'ємною частиною кожної з мов. Вони завжди поєднують в собі риси, що повторюються в різних мовах, а також і своєрідні риси. При цьому виявляється закономірність взаємозв'язку загального і окремого [1, 41]. Цікаво відмітити, що навіть серед інтернаціоналізмів, назва яких говорить сама за себе, відбувається процес семантичного варіювання у мові-рецепторі. У лінгвістичних працях приділено достатню увагу класифікації, способам та шляхам процесу запозичення, зокрема, В.В. Виноградовим, А.О. Білецьким, Л.А. Булаховським, С.В. Семчинським та ін. Але поруч з цим бракує робіт зіставного характеру, що залишає простір для дослідження міжмовних паралелей та, особливо, контрастів у функціонуванні та вживанні запозичених слів. У мові, як і у всіх інших сферах, інтернаціональне не протистоїть національному, а втілюється в ньому. Цим пояснюється та обставина, що інтернаціоналізація словників мов є одним із природніх і важливіших шляхів їхнього самобутнього розвитку [1, 42]. У цій роботі зроблено спробу зіставлення значень запозичених слів в українській мові з відповідними значеннями, які мають ці лексичні одиниці у мові-джерелі, а саме, в німецькій, англійській та французькій мовах.

У момент запозичення будь-якого іншомовного терміну його значення або значення (якщо термін-прототип мав декілька значень) і значення знову створеного слова можуть повністю співпадати в обох мовах [3, 17]. Наприклад, в **німецькій мові**: нім. *Absatz* – укр. *абзац* '1) відступ; 2)

частина тексту' [СІС, 2]; нім. *Landschaft* – укр. *ландшафт* '1) загальний вигляд місцевості; 2) зображення місцевості в образотворчому мистецтві' [СІС, 315]; нім. *Trauer* – укр. *траур* '1) стан скорботи; 2) відповідного кольору одяг' [СІС, 586].

В **англійській мові** збігаються значення, наприклад, таких лексем: англ. *bulldog* – укр. *бульдог* '1) собака; 2) військ. револьвер особливої системи з коротким дулом' [ССІС, 107]; англ. *detective* – укр. *детектив* '1) агент таємної служби розшуку; 2) літературний твір' [ССІС, 183]; англ. *record* – укр. *рекорд* '1) найвищий показник; 2) перен. найвища міра чого-небудь' [ССІС, 496].

У **французькій мові** такими відповідниками, наприклад, є фр. *affaire* – укр. *афера* 'ризикована справа, здійснена з метою наживи; шахрайство; сумнівна угода' [ССІС, 74]; фр. *entracte* – укр. *антракт* '1) театр. ~; 2) муз. ~; 3) перен. перерва в якій-небудь дії, процесі' [ССІС, 55] і т.п.

Аналізуючи вище наведені приклади, слід зауважити, що при запозиченні в мову-рецептор можуть потрапляти не всі значення, які має запозичуване слово. В такому випадку значення слів мови-джерела можуть здаватися незвичними і навіть неочікуваними в тому чи іншому контексті. Наприклад, вище згадане *bulldog* (бульдог) в **англійській мові** має також значення '2) розм. наполеглива, уперта людина; 7) люлька' [EUD, I, 158].

Багатозначні слова відображають національне бачення предметів та явищ навколишнього світу. «Нове осмислення природи речей символізує народження нової парадигми знань» [4, 5]. Розглянемо цікаві приклади, що відображають світосприйняття **німецької** етноспільноти. Нім. *Blende* (бленда) '1) глухе вікно; 2) райдужна оболонка ока; 4) екран; 5) заглушка ілюмінатора; 6) ширма' [БНРС, I, 271]; *Bucht* (бухта) '2) поет. притулок; 3) вигин; 4) канат; 5) розм. ліжка' [там же, I, 296]; *Gestalt* (гештальт) '1) фігура, зовнішність; 3) особа, персонаж' [там же, I, 549]; *Pudel* (пудель) '2) курчавий (про людину); 3) зневажл. виконавець (не має власної думки, дресована

людина) *den ~ machen* робити, що накажуть, не мати власної думки' [там же, II, 215]; *Standarte* (штандарт) '3) мисл. хвіст (лисиці); 4) фото об'єктивна стійка' [там же, II, 382].

Розглянемо подібні випадки у **французькій мові**. Фр. *accompagnement* (акомпанемент), що є в першу чергу в українській мові музичним терміном, виявляє в мові-джерелі наступні значення '2) *застар. свита, кортеж, ескорт*; 3) *кулін. гарнір, доповнення до страви*' [НФРС, 9]; фр. *anecdote* (анекдот) '2) *другорядна деталь, малозначуща подробиця*' [там же, 46]; фр. *voyager* (вояжувати) '4) *перен. галюціонувати (під впливом наркотику)*' [там же, 1165]; фр. *cavalier* (кавалер) '3) *вершниця; партнерша (в танцях)*' [там же, 173]; фр. *maraudeur* (мародер) '2) *шофер таксі, що шукає клієнтів не на зупинках*' [там же, 663]; фр. *passage* (пасаж) 'перен. момент слабкості, «затьмарення»' [там же, 787].

Під час запозичення семантична структура слова може змінюватися під впливом певних факторів пристосування у мові-рецепторі. Міжнародний термін, потрапляючи в галузь живої мови, неминуче підпадає під вплив національної культури, сприймає, подібно будь-якому слову, семантику, що йде від неї, і тим самим поступово додає до вихідної сукупності семантичних частин нові одиниці [1, 77]. Цікавими є випадки, коли значення запозичених слів мови-джерела набувають певних відтінків свого вживання у мові-рецепторі. Так, нім. *Gelehrte* (вчений) вживається як укр. *гелертер* 'заст. людина великої вченості, але переважно книжної, без самостійної творчості, відірвана від практичної діяльності' [ССІС, 138], що частково співпадає семантично з німецьким словосполученням 'den Gelehrten spielen' вдавати вчений вигляд' [БНРС, I, 533]. Переносне значення укр. *глянець* '2) перен. бездоганний вигляд, зовнішня культурність' [ССІС, 156]' розкривається у словосполученні нім. *Glanz* 'sich in seinem vollen ~ zeigen з'явитися у повному блиску' [БНРС, I, 558].

Слід відмітити стилістичну забарвленість значень слів, яка може бути відсутньою у мові-джерелі і якої набувають значення запозичених слів у мові-рецепторі. Р. Кісь, зокрема, зазначає, що будь-яка нова річ – новий спосіб життєдіяльності, нові аспекти поведінкової конвенційності і загалом побутово-життєвих стилів – по-новому контекстуалізуються (водночас трансформуючись у своїх смислових вимірах), потрапляючи «іззовні в локальні, групові смислові мережі» [2, 73-74]. Порівняймо, наприклад, нім. *Kulturträger* 'особа чи річ, яка служить для передачі культурних цінностей' [DU, 973], що запозичено в українську мову, де *культуртрегер* 'іронічна назва людини, яка прикриває свої справжні цілі заявами про насадження культури, освіти' [СІС, 309]. «...сама система образів, закріплених в семантиці національної мови, є зоною зосередження культурної інформації в природній мові» [5, 56]. Також нім. *Führer* в українській мові набуває зазначений відтінок значення укр. *фюрер* '2)ірон. вождь, керівник' [ССІС, 627].

Наведені приклади відображають конотативні значення українських лексем, що розвинулися у мові-рецепторі внаслідок національного переосмислення та іронічного сприйняття зазначених понять «носія культури» та «вождя». У інтернет-виданнях, зокрема, зустрічаємо: «Міський *культуртрегер* Андрій Сидор вдячний львівській пресі за те, що вона контролює чиновників». І нижче коментар до цитованої статті: «Ці всі фестивалі *культуртрегера* Сидора вже не тільки мене «поработілі, просвещая». Дозволь, хоч поіронізую» (www.zik.com.ua). «Мова, добродії, йде про якість культурної гри в «вільному» і «тоталітарному» просторі. Україні лишається сподіватися, що її *Фюрер* ще попереду» (www.tema.in.ua). Подібні вживання запозичених слів підтверджують думку про те, що зміна значення терміна або надання йому нового додаткового значення в будь-якій одній мові порівняно рідко тягне за собою аналогічні явища в мові, з якої запозичується термін [3, 18].

Розвиток у мові-рецепторі нових значень запозичених слів пов'язаний з різними факторами, також і екстралінгвальними. Д. Лотте зазначає, що термін може піддаватися всім тим змінам і зрушенням у значенні, які характерні для кожного терміна, що побудований самостійно з елементів, що існують у своїй мові [3, 19]. Автор зводить ці зміни до наступного:

1) поступова зміна значення терміна відповідно з поступовою зміною самого поняття; 2) різка (нерівномірна) зміна значення терміна в певний період, що обумовлена різкою ж зміною поняття, коли по суті можна говорити про появу нового поняття, що генетично пов'язане тим чи іншим чином зі старим; 3) поява у терміна нового або нових значень шляхом переносу його (терміна) на інше поняття за деякою фізичною або технічною аналогією, за зовнішньою аналогією або за суміжністю; 4) розрив між значенням слова, що вживається в якості самостійного терміна і в якості елемента, що входить у склад складного терміна або терміна-словосполучення [там же].

Шляхом зіставлення в українській мові виявляємо нові значення запозичених з **німецької мови** слів. Широко розповсюдженим є таке значення укр. *гешефт* (нім. Geschäft) як '3) ірон. комерція' [ССІС, 168]:

«Європа робить *гешефт* на візах для українців за посередництва індусів» (www.narodnapravda.com.ua); «Усі хочуть мати найбільший *гешефт* від пограбування української України та її люду. Усі гризуться, немов собаки, за свій *гешефт*...» (www.personal-plus.net);

Укр. *планка* (нім. Planke) отримує у розмовній мові значення '3) розм. *рівень якоїсь людини у чому-небудь*' [ССІС, 449]:

«Єдина можливість *підняти планку* і досягнути чогось більшого в житті – випробувати себе в екстремальних умовах» (www.rakurs.rovno.ua); «Мабуть, тому, що хлопці настільки підняли *планку* своїх минулих виступів, що тепер глядач чекає від них набагато більше, ніж просто гарний гумор» (www.sites.zsu.zp.ua).

Укр. **фокус** (нім. Hokusfokus) вживається у наступних переносних значеннях '2) *перен. хитрість*; 3) *перен. вередування*' [ССІС, 617]:

«Черномирдін не розуміє, які *фокуси* вигадують ЄС та Україна» (www.pravda.com.ua); «Скажу вам прямо: такі *фокуси* у Валерія Газзаєва ні в кого не пройдуть» (www.ultramir.net).

Значення укр. **штрейкбрехер** (нім. Streikbrecher) розширюється у переносному смислі, де це вже не тільки «особа, що виходить на роботу під час страйку», а й '2) *перен. зрадник спільних інтересів*' [ССІС, 657]:

«Так з кого треба починати? Вся біда перевізник із заходу – *штрейкбрехер*. Наламав дров і поїхав собі» (www.lardi-trans.com); «Коли ще сохли чорнила на Указі Ющенка, экс-прем'єр як головний опозиціонер робив заяви для преси, що його політична сила не стане *штрейкбрехером* на службі у Ющенка та Тимошенко» (www.ut.net.ua).

Виявляємо також і серед запозичених з **англійської мови** такі слова, що реалізуються в українській мові в нових значеннях. Наприклад, укр. **аврал** (англ. over all – всі нагору) вживається як '2) *перен. залучення працівників до виконання невідкладного завдання; спішна робота, яка виконується всім колективом*' [ССІС, 16]:

«Ще кілька днів — і почнеться традиційний осінній *аврал* на роботі, а там і листопад» (www.day.kiev.ua); «Почався *аврал*: кількість обов'язків перевищувала фізичні можливості, а зарплата залишалася на колишньому рівні» (www.jobs.ua).

Укр. **леді** (англ. lady) вживається у значенні '3) *про жінку з витонченим смаком, аристократичними манерами*' [ССІС, 332]:

«Десятка світських *леді* зібрала весь український бомонд на червоній доріжці» (www.tabloid.pravda.com.ua); «Але бути ідеалом так важко. Можливо, потрібно виховувати новий, сучасний тип *леді*?» (www.dds.com.ua).

Укр. **скринінг** (англ. screening) реалізується в своїх значеннях у різних галузях '2) *мед. масове медичне обстеження, контроль із метою виявлення*

осіб, що страждають на певну хворобу; 3) перевірка кредитоздатності і порядності потенційних партнерів' [ССІС, 536]:

«Проведено цілеспрямований серологічний *скринінг* 436 хворих на туберкульоз» (www.umj.com.ua); «Водночас чільне місце в процесі розробки проекту має посідати його аналіз (*скринінг*), який має встановити, чи варто здійснювати проект» (www.gi.edu.ua).

Укр. *топ* (англ. top – верх, верхня частина) вживається для позначення '1) *коротка, вище талії, майка або блузка; 2) найбільш популярний, модний твір, річ (в одязі, естрадній музиці тощо)*' [ССІС, 578]:

«Тонкі накидки, обшиті бісером і блискітками, можна вдягти поверх вечірньої сукні чи літнього *топа*» (www.gazeta.ua); «*Топ*–10 модних речей року. Рік добігає кінця» (www.jeybeauty.com.ua).

Укр. *шквал* (англ. squall) шляхом метафоричного переносу отримало значення '2) *сильний і різкий прояв чого-небудь*' [ССІС,]:

«Лаконічні написи на "антикризових білл-бордах" викликали справжній *шквал емоцій* у суспільстві – від тотального несприйняття... до схвальних відгуків у середовищі рекламистів» (www.pravda.com.ua); «Ввечері ж варто було взяти дві ноти, і зал шаленів, закінчити пісню – і підіймався *шквал аплодисментів*» (www.ij.net.ua).

Цікавими є випадки утворення нових значень запозичених слів з **французької мови**. Розглянемо декілька прикладів, де зазначені запозичення вживаються в переносних значеннях. Наприклад, укр. *авантюра* (фр. aventure) вживається як '3) *перен. злочинна дія, шахрайство*' [ССІС, 14]:

«З юридичної точки зору це абсурд, з політичної *авантюра*, що передбачає узурпацію влади» (www.utv.tv); «12-річна система освіти – *авантюра*, за яку розплатиться молодь України» (www.nso.org.ua).

Укр. *автомат* (фр. automate) вживається у порівнянні людини з машиною '3) *перен. безвільна людина, яка наслідує інших, не думаючи, ніби машина*' [ССІС, 19]:

«Часто в результаті неправильного виховання підліток поводитья як *автомат* і втрачає гармонійність, природність манер» (www.healthbulletin.ru); «Чоловіки розучилися поважати жінку, сприймають її як *автомат* для виконання хатніх обов'язків» (www.dt.ua).

Укр. **портфель** (фр. *portefeuille*) шляхом метонімічного переносу отримало значення '2) *перен. керівна посада взагалі (напр., міністерський портфель)*' [ССІС, 461]:

«Останнім часом у кулуарах все частіше стали говорити про те, що такий переділ *портфелів* може перерости ледь не у портфельну революцію» (www.voanews.com); «На мою думку, вам, пане Кременю, потрібно відповідати своєму прізвищу, а не триматися за *портфель*» (www.2000.net.ua).

Укр. **ажур** (фр. *ajour*) вживається в двох різних переносних значеннях, одне з яких реалізується також у стійкому словосполученні '3) *перен. витончена, майстерно виконана робота*; II 2) *перен. ідеальний порядок*; в *ажурі* – все гаразд' [ССІС, 29]:

«Губернатор і його команда заспокоюють: хлібо-фуражний баланс в *ажурі*, регіональна комора переповнена збіжжям» (www.newday.kherson.ua); «Цікава фабула з викраденнями та погонями, і водночас – *ажурна робота* художників, відтворення такого хронотопу ХХ століття – у стилі архітектури міст, одягу, мислення та поведінки» (www.kinokolo.ua).

Розвиток того чи іншого значення запозичених слів, як і часткове вживання значень запозичень з інших мов не є упорядкованим явищем. Це пов'язано з « важкістю свідомого впливу на самий процес запозичення через неможливість у деталях передбачити особливості розвитку науки і техніки на різних стадіях, з іншого боку, в тому, що кожне стихійне запозичення є свого роду «вторгненням» у встановлену систему понять і термінів, наслідки якого також важко передбачити [3, 18]. Отже, цілком закономірним явищем є наявність у відповідників з кожного боку різних значень. Порівняймо: **укр. агітувати** '2) *перен. переконувати в чомусь, вмовляти*' [ССІС, 23] – **нім.**

agitieren '2) розбурхувати, підбурювати' [БНРС, I, 75]; *пицар* '2) перен. самовіддана шляхетна людина' [ССІС, 507] – **нім. Ritter** 'ein ~ von der Ahle шутк. чоботар, ein ~ von der Feder шутк. письменник, писака, ein ~ von der Nadel шутк. кравець' [БНРС, II, 264]; **укр. андеграунд** '1) напрям у музиці, літературі й образотворчому мистецтві, який пов'язаний із пошуком нових виражальних засобів і заперечує необхідність широкого визнання; 2) нелегальний рух у політиці' [ССІС, 51] – **англ. underground** '1) підгрунття, нижні шари ґрунту, 2) метрополітен' [EUD, II, 585]; **байк** 'жарг. мотоцикл (як правило, іноземного виробництва)' [ССІС, 77] – *bike* '1) рій; 2) натовп, юрба; 3) розм. від bicycle велосипед' [EUD, I, 122]; **баласт** '3) перен. непотрібна річ, зайвий вантаж, тягар' [ССІС, 79] – *ballast* '2) перен. урівноваженість, стійкість (характеру)' [EUD, I, 99]. **Фр. ouragan** крім основного значення (ураган, буря) вживається у французькій мові у переносному значенні «*ouragan politique* політична буря», а в українській мові переносне значення запозичення **ураган** реалізується дещо в іншому контексті '2) перен. бурхливий розвиток, прояв чогось (напр., *ураган емоцій*)' [ССІС, 596].

Факти розбіжностей у структурах і семантичному обсязі багатозначних слів, особливості сполук слів, як зазначає В. Манакін, є доказом висновку про те, що неповторні комбінації універсальних за природою і в принципі кількісно обмежених у семантичному континуумі сем, подібно до комбінаторики музичних нот, створюють неповторні та необмежені смислові варіації слів у різних мовах та слугують основою мовної подільності світу в цілому [4, 9]. Вище наведені приклади, в яких відповідники з кожного боку мають розбіжні значення, переконливо відображають процес семантичного варіювання лексичних одиниць зіставляваних мов.

Під час зіставлення саме розбіжності відображають національну специфіку кожної мови. «Зіставне, або ж контрастивне, мовознавство передусім цікавиться відмінностями в мовах, тобто тим, що дивує в інших мовних культурах. Проте найбільш дивними видаються не безеквівалентні

слова, які природно позначають ексклюзивні для етносів реалії, не інша «мовна екзотика», а випадки, коли однакові чи близькі за формами одиниці наповнені різним змістом. Це можуть бути ледве помітні семантичні коливання та більш відчутні відмінності, які доходять до міжмовної омонімії» [4, 9]. Наприклад, **укр. *анкер*** '1) міра вина; 2) тех. механізм; 3) годинник; 4) тех. металева деталь' [ССІС, 52] – **нім. *Anker*** '2) перен. якір спасіння, надія, опора' [БНРС, I, 102]; **глюк** 'мол.сленг '1) приємні галюцинації, викликані дією спиртних напоїв або наркотиками; 2) збої в роботі комп'ютера' [ССІС, 156] – **Glück** '1) щастя, вдача, успіх; Glück haben – мати везіння' [БНРС, I, 563].

Висновок. Аналіз значень німецьких, англійських та французьких запозичень і їх зіставлення зі значеннями в мові-рецепторі (українській) підтверджує факт, що мовні картини світу мають свою неповторну специфіку, яка розкривається навіть під час адаптації запозичених слів в мові-рецепторі. Під час запозичення в деяких випадках іншомовні лексеми потрапляють у мову-рецептор в повному семантичному обсязі, що стосується передусім термінів. Але в більшості випадків, як підтверджують приклади, спостерігаємо в тій або іншій мірі суттєву різницю в семантичному обсязі запозичених слів у мові-джерелі та мові-рецепторі. Розвиток конотативних значень запозичень в мові-рецепторі та їхнє існування в мові-джерелі є багатим підґрунтям для подальших зіставних досліджень, оскільки вони як дзеркало відображають світосприйняття різних етноспільнот.

Література

1) Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Х.: Вища школа, 1980. – 208 с.

2) Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). – Л.: Літопис, 2005. – 300 с.

3) Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – 147 с.

4) Манакін В. Мови світу і загальна симетрія універсуму // Наукові записки. – Вип. 75 (1). – Серія: філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 3-9.

5) Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

6) Селігей П.О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. – 2008. – №1. – С. 49-66.

Джерела ілюстративного матеріалу

БНРС – Большой немецко-русский словарь в 3-х т.т. – М.: Русский язык, 1998.

НФРС – Новый французско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1998.

СІС – Словник іншомовних слів. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.

ССІС – Сучасний словник іншомовних слів. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. – 688 с.

DU – Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim. – 2003. – 1892 S.

EUD – English-Ukrainian Dictionary в 2-х т.т. – К.: Освіта, 1996.